

ВИБІР РОЛЬОВИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІЮ В ІНТЕРСУБ'ЄКТНОМУ ПРОСТОРИ

*О.Л.Коробанова, кандидат психологічних наук,
н. с. Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України (Київ)*

Соціальна форма буття потребує враховувати те, що діяння однієї особи можуть вплинути на інших людей, на ситуацію в цілому і таким чином викликати відповідні дії або змінити діяння інших. Соціальна поведінка завжди обумовлена різноманітними причинами, які ніколи не є ізольованими і наслідки яких не можна передбачити в повній мірі. В цьому контексті актуально з'ясувати, що саме впливає на вибір моделей поведінки, на основі чого вони обираються.

Суб'єктність людини, визнання різноманіття можливостей індивідуальної самореалізації, набуття нею досвіду соціальної взаємодії допомагає їй реалізувати вплив на процеси в різних ситуаціях соціуму. Суб'єктність як інтегральна характеристика людини, яка визначає ставлення людини до навколишнього світу, дозволяє їй перетворювати як навколишній світ, так і саму себе, ставити цілі, усвідомлювати і робити вибір певних дій, поведінки, діяльності (С.Л.Рубінштейн, О. М. Леонтьєв, О. В. Брушлинський). Тому дослідження дій особистості в реальних ситуаціях у групах, де перебігає її життєдіяльність, надають інформацію про свідомі і несвідомі аспекти статусу, ролі, стосунків та особистого «Я-образу». Люди прагнуть вчиняти відповідно до найбільш позитивних аспектів їх власних переконань, цінностей і уявлень про себе. Відчуття володіння ситуацією, прийняття відповідальності за свої дії та долю допомагає молодій людині виробити систему ставлень, яка стає основою вибору рольових стратегій і детермінує таким чином поведінку.

Людині властиво створювати «ідеально представлені» еталони, зразки поведінки у формі принципів, переконань, ідеалів, норм, правил, вимог. Увесь досвід життя, як пише Л.І.Анциферова (1994), а також передбачуване майбутнє,

закріплюється в «міні-теоріях» у вигляді систем значень і значимостей, переконань і цінностей, які регулюють сприймання і уявлення людини, визначають інтерпретацію оточуючого світу і дії в ньому суб'єкта. Свою теорію індивід прагне зробити впорядкованою, взаємоузгодженою теорією передбачуваного і зрозумілого світу [1]. Саме по відношенню до цінностей та смислу, який надається людиною ситуаціям і подіям у інтрасуб'єктному просторі власного внутрішнього світу, вона інтерпретує їх і робить вибір поведінкових моделей.

Будь-яка роль особистості є дуалістичним феноменом, містком між особистістю та групою чи соціумом. Тому входження в роль, її вибір, освоєння і виконання важливі у суб'єктивній реальності життя людини. За П. П. Горностаєм, роль як норма виступає своєрідним набором стандартів поведінки, правил виконання тих чи інших функцій, носієм нормативної бази поведінки; крім того, роль виконує інструментальну задачу, тобто концентрує в собі інформацію про моделі виконання певних видів діяльності, про доцільні форми поведінки й ефективні способи розв'язання комунікативних та інших задач. В той же час роль як функція пов'язана з системою певних практичних задач, її можна розглядати як спосіб досягнення певних соціальних цілей. В ролях сконцентроване цільове призначення людської поведінки, при цьому в залежності від її мети роль набуває тих чи інших стильових чи функціональних особливостей [3].

Роль являє собою вироблену суспільством програму дій людини в певних обставинах та закріплює стійкі способи поведінки у суспільстві, які залежать від статусу особистості в системі соціальних і міжособових стосунків. Людина під тиском соціальних санкцій та очікувань, які окреслюють соціальну визначеність та певну обмеженість ролевих моделей через соціальні імперативи і моральні максими, засвоює приписи, правила, норми та права, уособлені в ролі. Значущі автентичні ролі входять до ролевого репертуару особистості, асимілюються нею. На основі засвоєних, привласнених людиною зразків, норм, цінностей, ролей формується, утворюється її ідентичність.

Поведінково-діяльнісна модель ролі розробляється на основі ціннісних, смислових та експектаційних уявлень особи, передбачення нею можливих наслідків рольової поведінки, та співвідноситься з успішними зразками, наявними в досвіді. Г.О. Балл зазначав, що процеси навчання і виховання правомірно розглядати як системи інформаційних впливів, в результаті яких в психіці вихованців формуються моделі (більш або менш адекватні, більш або менш повні) схвалених суспільством нормативних систем знань, умінь, переконань, звичок, ціннісних орієнтацій [2]. Особистісно-рольове моделювання включає в себе формування динамічних моделей спілкування як певної послідовності дій, набору способів поведінки і виконуваних функцій, які доречні і реалізуються в даному соціальному контексті.

На формування рольових профілів і моделей поведінки молоді впливають відповідні чинники, що детермінують зміст та вибір моделей поведінки в різних сферах життя. Людській свідомості властива здатність до моделювання, яке проявляється в різних сферах життєдіяльності. Доцільно вести мову про рольову структуру особистості як систему моделей поведінки, рольові профілі, рольові позиції [6], [7]. Рольова структура особистості – психологічне утворення, в якому рольові профілі інтегровано в конструктивні моделі поведінки (З.І.Мірошник, 2009). Діапазон і кількість ролей визначаються різноманіттям соціальних груп, видів діяльності та відносин, у які включена особистість, а також її потребами і інтересами.

Модель часто розуміють як мисленно представлену або матеріально реалізовану систему, яка відображує або відтворює комплекс суттєвих властивостей і параметрів об'єкта та створює аналог певного фрагменту соціальної реальності, представляє собою множину взаємопов'язаних припущень про світ. При створенні моделі необхідно також виділити функціональні характеристики об'єкта моделювання – поведінки, яку можна розглядати як відносно постійну сукупність дій і вчинків окремої людини, що вимагає дотримання певної послідовності дій і є реакцією на заданий тип ситуації. Чуттєво-наочною основою моделювання є метафори, з цього приводу зазначимо, що дослідженню рольових метафор приділяла увагу Л.Г.Чорна [9].

Життєвий досвід людини можна розглядати як інтуїтивну модель міжособових відносин.

Суб'єкт дій складає сценарій рольової поведінки як послідовність діяння у відповідності з власними намірами та можливим бажаним результатом, розробляє рольові сюжети як композиції певних елементів вже відомої, знайомої поведінки, що ведуть до поставленої мети. Поведінково-діяльнісна модель ролі, що виникає в молодій особі, співвідноситься нею з певними зразками, наявними в досвіді, та розробляється на основі ціннісних, смислових та експектаційних уявлень, передбачення можливих наслідків рольової поведінки. Дотримання рольових вимог при виконанні соціально-психологічних ролей робить поведінку людей очікуваною і передбачуваною, і, таким чином, впорядковує соціальне життя. Індивідуальне виконання ролі людиною носить «особистісне забарвлення», що залежить, насамперед, від її значимості для людини, від її знань і умінь знаходитися в даній ролі, від прагнення певним чином відповідати очікуванням оточуючих.

За вибором рольових моделей поведінки молоддю стоять ціннісно-смислові основи, оскільки смисл поведінки відображений в інтенціях до дії, передбаченні наслідків, перспектив, цілей та можливих досягнень. Вибір – це прийняття людиною одного рішення із запропонованої множини варіантів, вирішення невизначеності в умовах множинності альтернатив. Вибір моделей поведінки здійснюється на основі оцінки можливостей, ситуації, подій, цілей та наслідків, які виникають, як результат прийнятого рішення, пов'язані з метою і розподіляються на більш або менш бажані. При виборі моделі поведінки враховується відповідність цієї поведінки нормам і правилам, моралі. Враховується також оцінка конкретної ситуації, у якій особистість діє, та подій, які відбуваються. Під подією слід розуміти виникнення обставин, що впливають на реалізацію прийнятого рішення, але знаходяться поза впливом суб'єкта. При цьому необхідно враховувати мету, яка визначає значущі цінності та смисли дій на даному етапі, їх бажану послідовність. Важливим критерієм вибору моделі поведінки є оцінка і конкретизація власних можливостей втілення конкретної моделі поведінки, або поведінкового амплуа.

До важливого критерію вибору моделі поведінки можна віднести очікування стосовно партнерів по взаємодії. Подекуди учасники взаємодії виявляють схильність до прояву тих особистісних якостей, яких очікують від них партнери, вони схильні вчиняти у відповідності з позитивними уявленнями про себе та наслідувати соціальні моделі поведінки.

Зауважимо, що взаємодія завжди відбувається в інтерсуб'єктному просторі. Парадигма інтерсуб'єктності націлена на створення спільної атмосфери стосунків, спільного простіру, в якому відбувається психосоціальне життя членів певної спільноти (О.І.Донченко, 2012). В інтерсуб'єктному просторі містяться у своєму образі не тільки змісти колективного несвідомого, концентрований вираз характерних психічних станів, властивостей і процесів, але й реальні, свідомі, динамічні, ситуативні реакції та почуття людей, що в ньому перебувають [4]. Складний феномен інтерсуб'єктності здатний репрезентувати індивідуальність у численних проявах соціального і психосоціального життя. У інтерсуб'єктному просторі взаємодія характеризується включенням до рольової структури та ціннісного поля малих груп і взаємними впливами учасників взаємодії, які нормативно регульовані та визначаються смислами взаємодії, міжособовими зв'язками та спільними діями. Інтегральними засобами трансляції таких взаємних впливів можуть виступати, зокрема, образи, знаки, символи, міфи, а також рольові і соціальні моделі, що виникають, створюються та реалізуються в процесі спілкування.

Включення до інтерсуб'єктного простору передбачає вибір найбільш характерних узагальнених релевантних зразків і стандартів взаємодії, рольове наuczіння, адаптацію до суспільних цінностей і стандартів поведінки. У суспільстві особистість функціонує через свої ролі, які пов'язані з певним соціальним контекстом. В залежності від того, хто ми в даному соціальному оточенні, ми поводимо себе тим чи іншим чином, тобто обираємо певну відповідну модель поведінки. Отже, Я-концепція визначає, як буде діяти людина в конкретній ситуації, як інтерпретуватиме дії і вчинки інших, чого очікуватиме від близького й віддаленого майбутнього. Людина відкрита для світу, її переживання є головною психологічною реальністю; вона володіє

внутрішньою свободою щодо зовнішнього спричинення завдяки змінам і цінностям, якими керується у своєму виборі поведінки і дій, контролює ситуацію.

Особистісно-рольове моделювання та експериментування з поведінкою має місце у реальному житті: люди часто наслідують, копіюють способи поведінки найближчого оточення, батьків, друзів та знайомих. Певні комплекси дій, детальний опис способів поведінки, паттерни поведінки утворюються по мірі накопичення життєвого досвіду і використовуються у різних ситуаціях, при цьому вибір поведінки подекуди відбувається без попереднього обмірковування. При цьому несвідоме грає велику роль, переробляючи інформацію, виробляючи оцінки і регулюючи поведінку. У життєвих ситуаціях, за умови потребово-мотиваційної готовності людини, відбувається сприймання та впізнавання ключового стимула, комплексу якостей, відмінних рис або ознак, які визначають ситуацію як таку, у якій є доречним певний послідовний комплекс дій [8]. Це дещо прояснює схильність людей до «автоматичного», ґрунтованого на стереотипах, реагування у соціальному житті.

Події та явища реальності молоді сприймає крізь призму власної картини світу, осмислює, формує ставлення до них і обирає адекватні моделі поведінки. Засвоєння нових ролей, на нашу думку, відбувається у три етапи: на першому виявляються суттєві ознаки ролі, які мають значення для моделювання поведінки; на другому здійснюється прийняття, засвоєння та відтворення ролі; на третьому відбувається долучення до соціального контексту, визначення смислу та цілей, яких особистість досягає за допомогою цієї ролі [5]. На першому етапі відбувається сприйняття зовнішнього малюнку ролі та створення особистісного контексту ролі, при цьому формуються смисли та наміри до конкретних діянь та предмету дії, чи можливо досягти цілей взаємодії за допомогою вже існуючих чи нових моделей поведінки. На другому етапі здійснюється самооцінка уявлень про себе, свої можливості, яка співвідноситься з вимогами мети та можливими наслідками подій. Обираючи моделі поведінки, молода особа наповнює роль внутрішнім особистісним контекстом і таким чином відтворює, реалізує себе у рольовій поведінці. Чим

вище ідентичність з роллю, тим легше людина підбирає засоби для її втілення, обирає стиль виконання ролі. В процесі прийняття, виконання ролі та «вживлення» в роль людина реалізує той аспект особистості, який уявляється їй бажаним, схвалюваним, може, на її думку, справити позитивне враження на оточуючих.

На третьому етапі молода особа здійснює аналіз ситуації та прогноз наслідків можливих дій та вчинків для себе і оточення. Вона включається у відносини в різних групах, долучаючись до соціального контексту, привласнює певні соціально схвалювані норми, приписи та вимоги, які уособлені в ролі. Особистість вибудовує власну лінію поведінки, яка враховує існуючі взаємні ставлення та очікування, веде до досягнення цілі або до компромісу, який залагоджує цілі різних учасників взаємодії. Це допомагає молодій людині усвідомити можливість «вбудовуватися» в соціальний контекст.

Процес засвоєння та використання моделей поведінки відбувається в процесі становлення соціальності молодих людей та проявляється у здатності робити вибір адекватної ситуації моделі на основі пошуку вірного контексту спілкування або створювати нову модель поведінки шляхом самостійного визначення послідовності та доцільності дій, створення опису ролі на основі зразків та інструкцій. Вибір моделі поведінки здійснюється з врахуванням взаємовпливів, які відбуваються в процесі інтерсуб'єктних взаємодій молодих людей, через включення до соціальної ситуації, передбачення подій та осмислення поведінки, з урахуванням системи взаємних ставлень та очікувань в інтерсуб'єктному просторі.

Література.

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Л.И. Анцыферова / Психологический журнал. 1994, №1.– С. 3-16.
2. Балл Г. А. Категорія моделі і її роль в педагогічних дослідженнях/ Психологія в радіогуманістической перспективе. Избр. работы // Г. А. Балл / - К.: Основа, 2006. – 408 с .
3. Личность и роль: Ролевой поход в социальной психологии личности // П.П. Горностай / - К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.

4. Донченко О.А. Архетиповий менеджмент // О.А.Донченко / - Кіровоград: Імекс ЛТД, 2012. – 264 с.
5. Коробанова О.Л. Особистісно-рольова гра як психологічна технологія формування мотивації політичної участі // О.Л. Коробанова / Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: зб. наук. праць. – К.: Золоті ворота, 2012. – С. 298 – 310.
6. Мірошник З.М. Психологічна характеристика соціальної ролі у структурі особистості сучасного вчителя / З. М. Мірошник // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. - 2009. — № 4. - С. 24-25.
7. Мірошник З.М. Модель рольової структури особистості вчителя / З. М. Мірошник // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — № 30 (54). - С. 116-122.
8. Чалдини Р. Психологія впливу // Р. Чалдини /. - СПб: Питер, 2006. – 95 с.
9. Чорна Л.Г. Рольова ідентичність старшокласників: посібник // Лідія Чорна/. - К.: Міленіум, 2014. – 128 с.